

MISKOLCZI GÁSPÁR.

Az első magyar nyelvű állattan 1702-ben jelent meg. Címe: *Egy jeles vadkert, avagy az oktalan állatoknak, úgymint: 1. a négy lábúaknak, 2. a madaraknak, 3. az halaknak, 4. a csúszómászó állatoknak, 5. a bogaraknak, öt könyvekbe foglaltatott teljes históriája.* Mely elsőben a tudós és híres *Franzius Farkas*, wittenbergi szentírás magyarázó doctor által deák nyelven irattatott és sok ízben kinyomtatott. Azután a boldog emlékezetű *Miskolczi Gáspár*, sok szép ekleziáknak mind Magyarországon, mind Erdélyben hasznos tanítója által magyar nyelvre fordíttatott. Most pedig a magyar nemzet kedvéért, mint olyan hasznos munka, közönséges haszonra világra bocsáttatott. Lőcsén, nyomtatott 1702. esztendőben.

Miskolczi Gáspár 1629-ben született, mint maga mondja előljáró-beszédében, hogy 1689-ben, élete 61-ik esztendejében járt. Nevéből következtetve miskolczi származású. Hogy Leidában is járt, maga említi. A skóciai lúdkorácsú csodálatos bűvár-féle madárról írja, hogy a leidai híres akadémia ritkaságai közt maga is látta (444. lap). Lejebb meg (534.) egy halról beszél, melynek »orra mintegy másfél singnyi hosszú s fél arasznyi szélességű, kétélű pallosforma igen erős fogakkal vagon formálva; az amerikai népek a keresztyének közé való beszármazásokig a vasnak erejét s hasznát nem tudván efféle hal orrával (rövid fanyélbe csinálván) éltenek pallos gyanánt ellenségek ellen«. Ilyen fegyvert maga is látott Leidában és Utrechtben.

Ugy látom, előbb a leidai egyetemet látogatta. Enyedi Sámuel »Disputatio medica inauguralis« című dissertációját Utrechtben 1653. jul. 1-én tartja s a többek közt Miskolczi Gáspár hittanhallgatónak is ajánlja. De Leidából nem rég távoztatott. Becskeházi V. István »Disputatio theologica de causa salutis« czímen 1653. jul. 15-én Coccejus János dr. prof. elnöklete alatt értekezett s kinyomtatott munkáját a többiek közt Miskolczi Gáspár hittanhallgató barátjának is ajánlja. Posaházi János ugyanebben az esztendőben decz. 10-én Utrechtben tartott »Disputatio metaphysica«-ját Regius

Henrik és Voet Pál tanárain kívül, barátainak, köztök Miskolczinak ajánlja. De már 1654 nyarán Frankfurtban van. Megjelent ily című munkája: *Angliai independentismus*, avagy az eclésiái fenytékben és a külső isteni tiszteletre tartozó jó rendtartásokban minden reformata ecclesiáktól különözö fejetlen lábság. Egy néhány szavahhető tudós belgiumi doctoroknak írásokból rövideden öszveszedegettetett és magyar nyelven kibocsáttatott Miskolczi C. Caspar által.

Nyomtattatott Vosperg János által, 1654. esztendőben.«

Az »ajánló levél« Franekerában kelt, 1654 pünkösöd hava 12. napján. Ajánlja Zemplén- és Abauj vármegye lelki tanítóinak »nekem bizodalmas fautorimnak«.

Azt mondja, hogy bár az independentismust nálunk még nem is igen ismerik hírből sem s így most nem veszedelmes. De azzá lehet. Résen kell állani. Úgy látszik azonban, a munka megírásának főindító oka, hogy ez idétt nálunk, ha valakit üldözni akartak, csak ráfogták, hogy independens (Apáczi). Ugyannyira, hogyha valaki, a ki külföldi akadémiákon is megfordult »valamely személyben vagy bevött szokásban való fogyatkozást, tánczot, eggyes italt, trágárkodást, esküvéseket nem javálnak, azonban azokat, melyek a községnek a tudományban és kegyességben való nevedésre szükségesek, faggatják, ottan mindjárt kárhooztatásképpen ujjítóknak, puritánusoknak, independenseknek, és nem tudom, mind minék szokták nevezetni«. De hogy mi az a puritanismus, independentismus ingyen sem tudják. Úgy látszik, titokban Miskolczit vádolták ilyesmivel. Meg akarta tehát ismertetni az independentismust a maga valóságában s vallást tenni a maga meggyőződéséről.

Azután az olvasóhoz latin ajánlást ír Arnoldus Miklós dr., a franekerai akadémia professora és rectora, 1654. máj. 13-ról keltezve, melyben Miskolczit »doctissimus vir juvenis«-nek nevezi. Aztán »Az gonosz szemű olvasókhooz« szólván, számot ad forrásairól.

A végén, a tartalomjegyzék előtt 4 számozatlan lapon: Oda elegiaca avagy amaz utálatos fejetlen lábságnak tenyészésén bánkodó magyar versek. Alá írva:

Hazája kívül bujdosó
Arra szivből kívánkozó
Bereghi M. János.

A munka 150 lap, az előzményeken kívül, maga az angliai independentismus.

Haza jövéen, ónodi pap lett. Szécsi István »Disputatio theologica de potestate clavium« című értekezését, melyet az utrechti egyetemen 1664. szeptemberében tartott, mint ónodi papnak, ajánlja Miskolczinak.

Liszikai P. András ugyanott, 1667. jun. 5-én »Disputatio theologica de sanctorum angelorum vigilia et custodia circa fideles« czímen kiadott munkája ajánlásában, minden közelebbi jelzés nélkül, Miskolczit csak papnak mondja. De tudjuk, hogy 1668-ban már bodrogkeresztúri pap. Szoboszlói Mihály ez évi febr. 15-én az utrechti egyetemen »Diatriba de homine spirituali« czímen tartott értekezését Miskolczinak, a bodrogkeresztúri papnak ajánlja.

Majd szilágysomlyói pap lett. Nagy László szerint 1678—1685 papskodott itt. A fejedelmi korszakban erős katonaórség volt Somlyón. Az órség vallásos szükségleteinek kielégítésére szükség volt a ref. pap szolgálatára. Ezért Apafi fejedelem Fogarasban 1678. febr. 23-án kelt rendeletével Miskolczit az órség jegyzékébe felvétette s számára havonként 8 frt tiszteletdíjat utalványoztatott. Az ő papsága idején, így 1685-ben is, több rendbeli építkezés folyt. Látszik, hogy szívén viselte egyháza ügyeit.¹

Aztán a nagybányai ev. ref. egyház papja volt. De 1689. nov. 4-én Ravasz Ferencz jezsuita izgatásaira hivatalából, papi lakásából, családotól együtt, törvénytelenül, erőszakkal kiverték, paptársával, Nánási Istvánnal s Tseh Márton német prédikátorral egyetemben. Velük egy sorsban részesült két derék tanuló ifjú is. A földönfutók Erdélybe menekültek, hol Teleky Mihály vette őket pártfogásba, Apafi fejedelem kegyeibe ajánlván. 1690. augusztusában jöttek be. Tseh Márton Beszterczen telepedett meg. Miskolczit és Nánásit a fejedelem görgényi házába helyezte el s illő ellátásukról gondoskodott. Miskolczi a szomszéd falubeli uraknak is szívesen látott kedves vendége volt. Egy alkalommal asztalnál épen arról beszélgettek, hogy minő becses, közhasznú munka a Franzius híres könyve s minő kár, hogy magyarul nem olvashatni. Ez a szívébe ütődött Miskolczinak. Bizonyára a görgényi vadászatok s az azokról való beszélgetések is ingerelték. Hozzá fogott a fordításhoz s görgényi otiumában négy hónap alatt befejezte. A bevezetést 1691. aug. 25-én keltezi. Pártfogóinak, czegei id. Vas György és neje, Nemes Mária úrasszonynak ajánlja. De ki nem adhatta. Atallotta házalni vele, meg azt is gondolta, hogy hátha eredeti, nagyobb becsű és hasznú magyar könyvek megjelenésének vágná útját.

Görgényből, illetőleg Gernyeszegről 1692-ben a magyarigeni harmadik papságra ment, onnan 1695-ben a székelyudvarhelyi esperességre.²

A munka csak Miskolczi halála után jelenhetett meg Lőcsén, a hol akkor a könyvnyomtató műhely egyik *cultura* épen a fordító fia, Miskolczi Ferencz volt, ki az előljáró beszéd után kegyeletes verssorokat is írt. S mintegy fiúi, jóleső büszkeséggel mondja:

¹ A szilágyszolnoki ev. ref. egyház története. (Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1878).

² Bartók Dénes magyarigeni ev. ref. lelkész szíves közlése.

Jól vagyon, jó atyám! tisztedet követted,
 Az Isten igéjét másoknak hirdetted
 Ezt írással s nyelvvel midőn véghez vitted,
 Anyaszentegyházát szépen ékesgetted.

Jól vagyon! nem maradsz feledékenységben,
 Nem halsz meg, mert neved él e könyvecskében,
 Sőt sokaknak forgasz emlékezetekben!
 Légy áldott s nyugodjál csendesen a földben.

Ennek az egész állattannak vallásos és erkölcsi hangulata, alapeszméje van. Abból indul ki, hogy az első emberpár bűnbeesése óta Isten »öt igen jeles tanító doktorokat« rendele az ember mellé, hogy a bűntől megtompított lelkét tanításukkal az üdvösség útjára vezessék. Ezek: az Ur szent igéje, tisztaságos lelke, sok szép csodatétele, e világi sok keserves nyomorúság s e nagy látható világnak alkotmánya. Az állatok különösen jeles tanítómestereink. Az oktan állatoktól tanulhatunk engedelmisséget, mértékletes életet, tisztünkben való serénykedést, Isten iránt való háladatosságot. Épen azért minden állatnál előbb megismerteti az illető állat természetét, szaporodását, táplálkozását, hasznát, megszelidítésének módját, stb. Aztán levonja a tanulságokat.

A tanulságok nagyobbára vagy vallásosak vagy legalább vallásosak is. Nézzük pl. a tevét! Miután a maga módja szerint megismertette az állatot, ezt a kérdést veti fel: Micsoda dolgoknak lehet példázója a teve? és micsoda tanúságink származhatnak róla? Felelet: »Bizony dolog, sok szép példázatok lehetnek a tevének természetiről és sok jeles tanúságokat is vehetünk rólok, kiváltképen a lelki tanítók személyére alkalmaztathatókat.

1. A teve igen nagy szánakozásra méltó állat, melynek teste is a természettől holmi sok csomókkal és púposságokkal csúfoltatott meg, hogy ebből is tessék ki, hogy ő csak teherviselésre és nyomorúságszenvedésre rendeltetett legyen. Ezenképen az evangéliumnak hirdetői e világ előtt merő csak csúfok és pökedelmek. Mert a Krisztus arra nem választotta e világnak bölcseit, hanem erőtleneket, a kik mindazáltal mind magok sokféle nyomorúságit, mind pedig más megsebhedett lelkiismereteket békességes tűréssel viselni kényszerítettnek.

2. Miképenhogy nagy természeti ellenkezés vagyon a lovak és tevék között, de azért ugyancsak a lovak futamodnak meg a tevék előtt, azonképen ritkán vagyon egység a lovakon ülők, azaz a világi kevély főrendek között és a szegény gyalog sétáló lelki tanítók között. Mert amazok, mint megannyi kényes kanczák, mind elméjekkel, mind tisztán való lépésekkel és testeknek mód nélkül való ékesgetésekkel csak bujálkodnak; a szegény lelki tanítók pedig, úgy mint kik nagy teherviselésre rendeltettek, csak fejlefűggesztve és mindenütt nagy együgyüen járnak. Mindazáltal

azok a negédes főrendek szintén úgy kénszerítettnek fejet hajtani a lelki tanítóknak, mint a kegyetlen tyranusok a Krisztusnak.

3. Miképenhogy a tevének teje, az asszonyi állatén kivül, minden oktalan állatnak tejénél jobb és édesebb, azonképen az evangyéliumi tudomány, mely körül az istenes tanítók forgolódnak és a mely az atya Istennek kebeléből szent fia által származván, a mi békességünk és bűnünk bocsánatja felől minket bizonyosokká tészén, igen édességes, gyönyörűséges, a megrettent lelkiesmereteknek hathatóképen megvigasztalója és minden nyomorúságokban kész orvossága.

4. Miképenhogy a tevékben egymáshoz való nagy barátságos szeretet vagyón, főképen a betegekhez és egyéb közülök való erőtelenekhez, azonképen a lelki tanítók között a szent egyességnek és egymáshoz való szeretetnek szorosán való követése igen megkívántatik, hogy az ő nyavalyájokat és boldogtalanságokat, melyekkel azonkivül is eléggé megterhelhetnek, magok is annál inkább ne neveljék és ne tetézzék, hanem inkább mások méltatlan szenvedésin szánakozók legyenek.

5. Miképen hogy a tevék a fajtalanság nélkül való tiszta életben igen gyönyörködnek, ezenképen a tiszta jámbor életet közönségesen minden embereknek, de főképen a lelki tanítóknak követniük kell; a tisztátalan élettől pedig s kiváltképen a maga vérségebe való baromi elegyedéstől felette igen illik magokat oltalmazni.

6. Miképen hogy a tevék kevés eleséggel megelégedők, a szomjúságot sok ideig szenvedhetők és minekelötte innának, annakelőtte a vizet lábokkal felzavarják, azonképen a lelki tanítók a külső állatokkal való élésben igen mértékletesek legyenek, ne legyenek a fősvénységnek, undok nyereségnek, uzsorának követői. Hanem felrészént való értékecskéjekkel s jövedelmeccskéjekkel megelégedvén, éljenek azokkal istenesen minden tobzódás nélkül, meggondolván, hogy ők e világon a keserűség kenyerével és a könyhullatásoknak sós vizével való élésre hivattattanak legyen Istentől.

Mind azáltal a tevéknek a lábokkal való vízfelzavarások gyalázatképen is vétethetik. Mert miképenhogy a tevék a vizet tisztán nem ihatják, hanem először lábokkal felzavarják, azonképen vajki sokan vannak olyan természetű emberek, a kiknek úgy tesszik, hogy semmi dolgokat addig véghez nem vihetik, miglen a mások között való szép egyességnek vizét fel nem zavarják és az atyafiak között háborúságot nem szerehetnek.

7. Miképenhogy a tevék az ő térdeknek megütése után menten letérdepelnek, azonképen a lelki tanítóknak minden terheket és nehézségeket békességes tűréssel illik szenvedni.

8. Miképenhogy a tevék szokásoknál hosszabb útat napjában nem mennek és erejek felett való terhet is magokra fel nem vesznek, azonképen az istenes lelki tanítókhöz az ő hozzájok nem illendő dolgokat követni, a reájok nézendőket pedig elmúlatni és

rendek felett való tisztességet kívánni semmiképen nem illik. Ide illendő ama tevének példája, a ki a nagy Jupiter istentől szarvakat kíván vala magának, a melyért a Jupiter reá megharagudván, azt nyéré magának véle, hogy a füleit is félig elmeteltette s azonban szarvat sem adott nékie. Így jár, a ki másét kívánja, a magáét is elveszti.

9. Miképenhogy a tevék a táncztanulásra és tombolásra igen alkalmatlanok, azonképen az istenes tanítóknak a testi gyönyörűségekre és egyéb világi haszontalanságokra ingyen még csak ügyet sem illik vetniek.

10. A minthogy a tevéknek sok ijas-fias gyomrok vagyon, a jobban való emésztésnek okáért, mely végett szüntelen kérődzenek is, azonképen a jó lelki tanítók is a melyeket prédikálások által a népnek eleibe akarnak adni, annak előtte azokról szorgalmasan elmélkedjenek, azokat jól megtanulják és ne mondjanak mindent, a mi a nyelvekre jó, hogy a gyengéket meg ne botránkoztatassák.

11. Miképenhogy a tevéknek egy bizonyos helybe rakodott epéjek nincsen, hanem széjjel az erekre oszlott epécskéjek vagyon, azonképen a lelki tanítóknak is a haragra késedelmeseknek kell lenniök.»

Azután még fejtegeti, hogy »mért mondatik a teve tisztátalannak és megétele is miért tiltatott volt meg a zsidóktól«.

Meg azt, hogy »miképen mondja az Írás, hogy Keresztelő szent János teveszorból szótt köntöst és széles szijövet viselt«.

Izelítvül közöltem ezt egész terjedelmében. A lelki tanítókkal, papokkal különben is gyakran foglalkozik. Az evangélium hirdetői az egész föld kerekességén széthordják a szent tudományt; maga Krisztus rendeli el őket; gyakorta veszedelem, számkivetés, megcsúfoltatás, szegénység, szenvedés a részök; a kegyes és istenfélő emberektől sok jót vesznek, a tisztátalan életüektől penitencia-nemtartóktól sokféle keserűséget, nekik kell első sorban feddhetetleneknek lenniök; naponként tanulniök, az isteni félelemben magokat gyakorolniök kell, ellenségeiket jól ismerniök s velök az Isten igéjével szüntelen harczolniök. (A lórúl.) Az igazi egyházi szolgában megkívántatik a bátor szív és kész elme, szelidség; többet építenek a nyomorúságos időben, mint egyébkor. De némely tanító, főkép az elsőségért verseng, semmiben sem állhatatós. (Az ökörrül és tehénrül.) A jó lelki tanítónak nem elég az ígét csak hirdetni, hanem egész életét Istennek kell szentelnie. (A juhokról.) Az egyházi rendet szelid és emberségtudó erkölcs ékesíti. (A hattyúról.) Vannak rossz papok, a kik bár naponként szószékre lépnek, soha egy prédikációt sem írtak, minden beszédöket »csak mások írásiból toldozzák, foldozzák« s a közönség akárhányszor még becsüli, sőt csodálja őket; akárhány tudatlan papnak sokkal nagyobb a bátorsága, illetőleg szemtelensége, mint a tudománya; konganak, mint az üres hordó. (A puplikánról.)

Tanulságokat, erkölcsi czélzatú hasonlatokat von le a *val-
lásra* vonatkozólag. (Az oroszlánról. Az unicornisról.) Tanít az *egyházról*. (A galambról. A fecskéről. A hálczionról.) S annak ellenségeiről. (Az unicornisról. A csókáról.) *Az isteni törvényről*. (A hollóról.) Elmékedések tárgya: *Krisztus*. (A szarvasról. A juhokról. A kecskéről. A fenixmadárról.) *A hívő keresztyének*. (A beléndről. A számról. A szarvasról. A juhokról. A fenixmadárról. A gólyáról. A tyúkról. A pacsirtáról. A verébről.) *A belső ellenségek*. (A rókáról.) *Az istentelenek*. (A disznóról. A hollóról.) *A pogányok*. (Az ebekről.) *Az eretnekek*. (A rókáról. A farkasról.) *A neutrálista*. (Az öszvérről.) *A hypokrita*. (Az öszvérről.) *Az ördög*. (A rókáról. A farkasról. A krokodilusról. A páváról. A harkályról. A hálczionról.)

Megcsendül tanításaiban a *haza* neve és szeretete is. Gyalázatosak azok, a kik »nemhogy mind a vérig vitézkednének ellenségekkel, hanem, még alattomban megegyeznek vélek. Holott bizony dolog, hogy minden embereknek a darázshoz hasonlóknak kellene lenni, keresztyéni vallások és boldogtalan hazájok, feleségek, gyermekek, kedves atyjokfiainak a török ellen való megmarasztása végett. Mert valaminthogy a gyermekektől megbúsított darázsok annál inkább gonoszoknak, szintén oly megbúsult s megkeseredett szívvel, lélekkel kellene, kinek-kinek darázsmódra csoportonként felkelni s öszvegyülni a hazának s az igaz vallásnak megesküdt ellenségi ellen«. (A darázsról.) Vagy *a szabadságot* dicsőíti, egy circio-nak nevezett indiai madárról mondván: »Inkább akar a szabadságban kökénnyel s vadkörtvélylyel élni, hogy nem mint a szép czifra palotákban való raboskodásban figével és malozsaszóllóval tápláltatni. A mely maga jeles példájával ez a madár igen reá emlékeztet bennünket ama jeles közmondásnak helyes voltára: crede mihi, qui bene latuit, bene vixit, azaz: hidd el, hogy nincs gyönyörösebb élet, mint a ki minden tisztviselés nélkül mások reversalisos szolgálatja nélkül, a maga kis alkalmatosságában csendesen élhet.« Természetesen, ő még csak a nemesi szabadságot érti. Boldog az a *republika*, melyben a vezetők fel nem fuvalkodnak, az alattvalókat nem sanyargatják, a méltatlanokat a kapaszkodásban meggátolják, a hol nincs személyválogatás, hanem »az egyenlők között mindenk egyenlőképen folynak«. (A darvakról.) Leczkét ad a *fejedelmeknek, kormányzóknak*. (Az oroszlánról. A porfiróról. A harkályról. A sasról); a *főrendeknek* (A gémről. A czethalról). Megfeddi a *tyrannusokat* (A békáról); a *pártütöket* (Az oroszlánról). *Nagy Sándornak* (A párdaczról) egész külön fejezetet szentel. Ép így a *perzsa* (A medvéről) és *török* (A tigrisről) birodalomnak. Megemlékezik a békében dolgozó *magistratusokról* (A lórol), tanácsosokról (A czethalról) és *a vitézekről, a hadakozásról* (A harkályról). Nem feledkezik meg az *emberi elméről* (A lórol); sorra veszi: *a tudósokat* (A medvéről. A baglyokról); *a sofistákat* (A gözüről); *a tudatlanokat* (A számról. A file-

miléről) és *eszteleneket* (A struczmadárról); az *igaz embert* (Az oroszlánról); a *jó gazdát* (A mókusról); a *tékozlót* (A buárról); a *tobzódót* (A guloról. A rigórol); a *fősvényt* (A szarvasról. A disznóról); az *örökségre lesőt* (A saskeselyűről); a *hamis prokátort* (A gödényről); *álbarátot* (u. o.); az *irigyet* (A tekenősbékáról. A sasról); a *hizelkedőt és rágalmazót* (A macskáról. A majomról. A puplikánról); a *csacsogót* (A lúdról); a *szitkosokat* (A salamandráról. A békáról) és az *alajosokat* (A chaméleonról). Tükröt mutat a *kevélyeknek és piperkedőknek* (A páváról); a *bujaságnak* (A lúdról). A gödényről szoltában azt mondja: »A gödény szép fejér, ártatlan színű köntöst visel, főképen a begyi merő selyemforma kedves lágyságot mutat, élete pedig a halaknak igen ártalmas, a halastók gazdáinak pedig felette igen káros: ilyen a gonosz feslett erkölcsű asszony állat; orczája pénzen vött piros, nyaka, begyi félig meztelen, beszéde nyájas mosolygó, melyekkel a magokra vigyázatlan ifjakat halálos törbe ejti, jámbor férjét pedig megcsalja s meg is károsítja és végre osztán meg is szegényíti.« Megrójjá a *paráznákat*. (A kakukról.) Ám a *jó asszony* a teknős békához hasonlít. »Innen vette volt Apelles, vagy mint némelyeknek tetszik, Fidiás a ki Venust egy teknős békán állva szokta volt kiírni, melylyel azt akarta jelenteni, hogy a jó asszonyi állatnak mindenkor házában vesztég ülőnek kelljen lenni. Mert miképenhogy Horatiusként a jó férfiak arról dicsértetnek egyikről, ha messze földet jártanak, sok szép nemes városokat láttanak és sok nemzetségnek erkölceit, rendtartásait szemlélték, azonképen a tisztességbéli asszonyi állatoknak az szolgál szép dicséretekre, hogyha házokban vesztég ülnek, utszáról utszára nem pesletnek, ők is nem mindeneket, de őket is nem mindenek esmérik, hogy méltán az mondathassék felőlők: Ez asszonyi állat felől még a hír is szégyenli hazugságot mondani. Ellenben pedig igen vesztétül vagyon a teknős békának dolga, hamikor az ő házától messze távozik, azonképen a jó asszonyi állatnak becstelenségére alig lehet egy általabb út, mintha gyakorta házán kívül széjjel vándorol, melyre szomorú példa lehet a Dina eseti.« A prücsök is a jó háziasszony képe. Köztök csak a hímek czirpelnek, a nőstények hallgatnak, »magok példájával a jó asszonyi állatoknak is azt commendálván«. Hozzá szól a *gyermekneveléshez* is, azt mondván: »Miképenhogy a ló a szüntelen verés és sarkantyúzás által jóvá nem tétetik, azonképen a skólabeli gyermekecskék is szép édes szóval a tanuláshoz inkább hozzá édesednek, hogynem mint a sok verés és rivogatás által. A melyet bár megjegyyezzenek a kemény verekedő mesterek, minémüek a mi skóláinkban elegen vannak, mert az ilyetének még a könnyű és serény elméket is az ő keménységekkel elvadítják és gorombává tészik.« Sőt azt a szabályt is hangoztatja, hogy ha: »a sok ételtől a filemile felettébb meghizik, szavának szépen hangicsálását elveszti; azonképen a deák is teli hassal serényen nem tanul«. A *megelégedésre* int,

mondván, hogy »boldogul él az, a ki az ő fél részént való tisztességes falusi állapotjával megelégszik; de valakik feljebb, t. i. vármegye vagy ország szolgálatjára vágyódnak, azoknak minden sáron, vizen seppedéken egyre kell gázolniok«. (A lóról.) Még az *állatvédelem* is helyet talál okoskodásai közt. »Fabiusnál olvasuk, hogy az areopegusbéliek egykor egy gyermeknek csak az okáért vétették vala fejét, mivelhogy valamennyi fűrjeket kaphattott, mindegyik szemeket kitolta. Ezt pedig azért cselekedték, mert abból vették eszekbe, hogy az jövőben is kegyetlenségben gyönyörködő ember lenne, minekokaért ily nagy gonosznak jó idején eleit akarták venni. Mivelhogy még az oktafan állatoknak is, melyek se magunknak, se barmainknak nem ártának, illendő ok nélkül csak magunk indulati gyönyörködtetésből nem szabad kegyetlenkednünk megtetszik a szentírásnak tilalmiból. A minthogy az Istennek könyve vétkül tulajdonítja Bálámnak, hogy az ő szamarát büntelen annyira verte s taglotta.«

Mikor a menyétről, nyestről, evetről, pézsmamacskáról, petymetről, borzról, süldisznóról, hódról, vidráról beszél, azt mondja, hogy mindezek »szépen kiábrázolják a *paraszto*knak és egyéb *sibi soli* embereknek állapotjokat, kik csak magános életet élvén, csak magokra, cselédjekre és azoknak mindennapi ételekre, ruházatjokra viselnek gondot; messze országokra nem bujdosnak, nem kereskednek; sem eszekkel, sem fegyverekkel, sem külső értékelék a hazának megmaradását nem munkálkodják, hanem csak magokra és cselédjekre tartozó házi jóknak bégyűjtésében fáradoznak«. Nincs bennök nemzeti erkölcs. Nem tanulnak. »Az ő magzataikat csak otthon a puczikban nevelik, nem hordják a közönséges gyűlésekbe és semmi affélére nem tanítgatják, mely által valami becsületes állapotra kaphatnának, hanem merő baromi módon nevednek fel.«

Különb a *kalmárokról* sem a legjobb vélekedéssel van. A fűrjekről szólóban azt mondja, hogy a kalmárok nem foglaltoskodnak a deáki és egyéb dicséretes tudományokkal és »nincs előttök kedvesebb s gyönyörűségesebb, mint ragadozások és tolvajkodások által gazdagodni, csalárdsággal s mások kárával hizakodni, a melyektől a kegyes lelkek irtóznak«. S kiserkeszti a *zsidókat* is. »A keresztyének között békességesen lakó zsidók azon háládósággal fizetnek ma minékünk, a mint az egér szokott fizetni az ő gazdája erszényének. Mert valaminthogy az egér meg-rágja az erszényt, azonképen a zsidók a keresztyéneknek minden javokat s gazdagságokat az ő család árujokkal és módnélkül való uzsorájokkal kicsalják s elprédálják. Az egér éjjel is az ő porczogva való ételivel magát elárulja, azonképen a zsidók a keresztyének ellen való álnok sziveket semmiképen el nem titkolhatják.«

Mind e sok tanulság, hasonlat a munka két első, terjedelmesebb részében, az emlősökről és madarokról szólókban fordulnak

elő bőségesen, minden állat után. A halakról szóló harmadik fejezetnél már igen meggyérülnek. Meg is mondja a szerző a bevezetésben: »Az istenes olvasók ennekutána már én tőlem is ne várják a vízi állatoknak, természeteknek oly bő beszéddel erre vagy amarra való alkalmaztatását, a minémük a feljebb való két traktákban tőlem érttettenek.« De a végén az egész művet egy vallásos »bérekesztés«-sel zárja be. »Mindezeket pedig az embereknek hasznokra és oktattatásokra teremtette a mindenható Isten, hogy mindezekből annál inkább esmerhessük meg őtet, egyedül mindeneket cselekedhető hatalmas és bölcs Istennek lenni. A ki minthogy mindezeket semmiből egy szavával teremtette, úgy ma is mindezekre hűséges gondot is visel, táplálja, szaporítja s igazgatja őket. Kinek legyen dicsőség, áldás és hálaadás mindörökké, amen!«

E hasonlatok előtt azonban kedves, vonzó modorban megismerteti az egyes állatokat. Természetes, a kor tudományos állapotainak megfelelően, sok benne a babonás, csodás, téves. Egész komolyan leírja, mint valóságot, a mesés *fénix*-madarat. Ép így nem a ma is ismert ártatlan, hanem a rettenetes mérgű, csodálatos *basiliskust*, a *sárkányt*, az *unikornist*.

Sokan kételkednek, hogy Sámson 300 rókát összefoghatott, kettőnként, farkoknál fogva összekötötte, mindenik párnak farka közé tüzes üszköt tett s így a filiszteusok búzaföldjére bocsátván, vetésüket tönkre tette. Hosszasan bizonyítja, hogy ez lehetséges.

Egész komolyan elmondja Bonfinius után, hogy egy farkas a vadászaton elfogatván, oda érkezik egy ember, a ki »igen sokakért szokott vala kezes lenni, kinek a vadász csak mintegy tréfaképpen azt mondja: avagy ezért is kezes akarsz-e lenni? Megfelel amaz: Igenis. Melynek szavára a vadász elereszti a farkast, a mely farkas az ő kezesének házára annyira számot tartott annak utána is, hogy lovait s teheneit a mezőrül sokszor seregenként haza hajtotta. Így szoktak ám a kegyetlen fenevadak is a vélek közlött jótéteményről megemlékezni«.

Lépten-nyomon találkozunk közkeletű babonás hiedelmekkel. Így azt mondja, hogy a denevér a gólya tojásai után leselkedik és ha csak megillesheti is, mindjárt megzúpulnak. De a gólyák platán-levelet szoktak fészkeikbe hordani, mert annak olyan ereje van, hogy ha a denevér csak megilleti is, mindjárt »minden ereje elszakad«. Mikor pedig a gólyát a kígyó megmarja, menten fekete gyopárt és bolhafüvet keres, azt teszi a sebre s meggyógyul. Az ibis gyakorta bélszorulásban szenved, de magát igen ügyesen tudja klistélyozni. Ettől tanulták az egyiptomiak a klistélyozást. Ha ennek a madárnak a tolla megérinti a krokodílust, soha tovább nem mehet, hanem meghal tőle. Ha a réczének gyomorbaja esik, békalencsét eszik, azzal purgálja magát. A varjak példás házasságot élnek. Ha az egyik meghal, a másik teljes életében özvegy marad, úgy gyászolja. Némely varju 900 esztendeig is élél özvegy

korban. Ép így a gerlicze is, ha társa elpusztul, »soha többé meg nem párosodik, hanem csak egyedül jár s kél, még pedig a vadon erdőkön; más madarak társaságát kerüli, magában nyögdögél; ha mikor innya akar, elsőben lábaival a vizet felzavarja, s úgy iszik abból«. Elmondja, hogy egy régi királynak szelidített levélhordó varjuja volt, igen okos állat. »Mindazonáltal hihetőbb dolog, hogy ebben a varjuban az ördög munkálkodott.« A tinnunculus madárnak olyan nagy hatása van a galambokra, hogy ha négy részre vágják s a ház négy szegletén a földbe ássák, attól a háztól a galambok soha el nem vadulnak. (Idézet Pliniusból.) A galamb előbb sós földet, még pedig, ha mást nem kaphat, vizelettel megáztatott sós földet ad fiókáinak, hogy »ezáltal az ételnek annál nagyobb kívánása légyen és nevedjék benne«. A porfirio madár »mihelyen parázna asszonyi állatot lát, menten holt-elevenné lészen miatta; ha pedig eszébe veszi, hogy az ő gazdasszonya is parázna életet él, felakasztja magát bánatában«. A sátán néha szarka képében jelenik meg. Ha a harkály odújának száját valaki bármilyen erősen kővel bedugja is, ismer ő egy füvet, melylyel a követ csak megérinti s kiugrik a lyukból. (Aelianus.) A fürjet nem bántja a méreg, sőt hízik tőle. A fecskét gyakran bántja szemfájás. Vérehulló füvet keres, annak nedvével gyógyítja magát. Van egy silfás nevű bogár, mely »a fecskefiak után felette igen incselkedik«, eltölti a fészket molylyal. A fecske méhfüvet hint a fészekbe, attól elpusztul a moly. A tengelicz és csíz úgy gyűlöli egymást, hogy ha megölik őket s a véreket összekeverik, az »menten külön foly egymástól«. A tengelicz a számrára is haragszik, mert a bojtorjához szokta dörgölni hátát s bugáit lerontja, magvát kihullatja vagy meg is eszi. A kecskefejő madár a kecskéket alattomban megszopja. De utána elszárad a kecske tölgye, úgy, hogy abban az esztendőben többször nem fejhetik, sőt sok kecske meg is vakul miatta. A delfinek nemcsak egymást temetik el, hanem a holt embert is, ha ráakadnak. Ha pedig a delfinek valami nyavalyája esik, egy simia nevű tengeri halat keres, megeszi, avval gyógyítja magát. Epen úgy, mint a hogy az oroszán majmot eszik orvosságul. A tengeri harcsa húsa igen nehezen emészthető és a szem látását is tompítja, főképen, ha a hal régi és vén. A tengeri farkasnak nevezett hal fejében »néminemű kő terem« s azért »a hidegtől felette igen háborgattatik, a minthogy a több egyéb halak is, valamelyeknek fejében kő terem, igen fázékonyak, mivelhogy a kőnek temérdek matériájában a hidegség kelletnél tovább tartóztatik«. A pastinacza hálnak igen hosszú és mérges fulánkja van, a mit vele megszúr, pusztul, nem használ semmi orvosság. Ha az élőfákat vele csak megérinti is, menten elszáradnak.

A gyöngytermésről így ír: »Tavaszkor a csigák a fűvényes földre kimásznak, hogy a napfényen magokat melengessék. Azonban a természetnek csudálatos rendi szerint a jó melegen néminemű bujá indulat gerjed fel benne, a ki miatt egészen megnyílnak és

elnyújtózáván, ott hálnak és így éjjel az égnek harmatjával megtelnek, melyet magokba befogván, véle dolgokra mennek. De azonban azt, mint valami méhekben fogadott magot, Istennek csudálatos gondviselése által naponkint melengetik, nevelik s készítgetik és midőn eljő a megérésnek és tőle való megszabadulásnak ideje, hat szem gyöngyöket szűlnék, melyeket vagy magok eleresztenek, vagy hogy hálóval kifogattatván s meghasítván, vésznek ki belőlök és annakutánna megfúrják.« Nyájanként járnak s királynéjok van, mint a méheknek. A halászok arra igyekeznek, hogy ezt fogják el, mert akkor a többi mind megáll.

A kígyók téli álmuk alatt »igen megszennyesednek, sőt szemeik is nagy részént meghomályosodnak«. Mikor tavasszal kibujnak, egy darabig megtartóztatják magokat az ételtől. Azután köményt keresnek; azt eszik s megujhódnak tőle.

A kígyó nagyon szereti a tejet. Ha valaki kígyótojást nyel le s benne a kígyó megterem, az orvosok forró tejet tartanak a szája alá, azzal csalják ki a kígyót. Ha nádszállal *egyszer* megütöd a kígyót, menten elbágyad, elhal belé; de ha *többször* ütöd, megvered vele, megéled, megerősödik. A kígyóméreg nem egyéb, mint az állat epéje, vagy gyomorsavja. Hathatósága függ a kígyó táplálkozásától. Így »a mely kígyók Síríában és Arábiában a balzsasoomtermő csemeték között táplálódnak, azoktól nem kell annyira félni, mint a mely kígyó varasbékát eszik«. A kígyómarás *ellen igen jó*: a szarvas agancsának füstje, a szarvas bőre és hája, csalán hamva, kénköfűst, enyv, rozmarinyökér, fodor-káposzta levele, megaszott lómenta, mezei ökörnyelvű fű, fekete gyopár, vad majoránna, istenfű, balhafű, az ember nyála; főképen az *éhnnyál*, mely ha a kígyónak szájához ér, meg kell tőle hálnia. Ha a disznót a kígyó megmarja, nincs jobb orvossága, mint a megégetett rák hamva.

Az áspis kígyónak marása annál halálosabb, ha annakelőtte az áspis békát talált enni. A vipera mérge halálos ugyan, de ha nyakát megnyomják s az ember a nyálát torkába ereszti s a vipera lenyeli, belseje egészen megrothad tőle. A vipera közösül a murena nevű tengeri hallal, melyet »minekelőtte cselekednék, annakelőtte minden mérgét letészi, de dolgát véle végezvén, ismét ő is mérgét felnyalja«. A seps vagy sepedon nevű kígyónak mérge olyan rettenetes, hogy a kit megmar, egész teste rothadni kezd s minden szőrszála, haja, szakálla, szemöldöke kihull. A cserfakígyó mérge pedig olyan, hogy ha valaki csak rálép is, »minden bőre róla lehasadozik«.

Vannak nagy orvosló erejű drágakövek.

A méhek nem szeretik a kenekedő asszonyokat. Ha ilyen akad eléjük, erősen megkergetik.

A légyről azt mondja: »Undok, tisztátalan bogár ez, mert főképen nyárban szüntelen való ganajlásával mindeneket mocskol, nemcsak a szép deszkázatokat pedig, hanem a szép írott képeket

is. Főképen a zsidó könyveknek nagy ellensége a légy, melyekben egy pont eresztésével menten az igaz értelmet elfordítja».

Ha valaki a szentjánosbogár nedvével levelet ír, nappal nem látszik, de éjjel szép fényesen világítanak a betűk s szépen olvashatók.

Az orvosok azt tartják, hogy »a prücsköt fogdosó kéz igen használatos az ember torkának leesett nyelvcsapja kenegetésére«.

A földi geesztának hamva az eltört csontot összeforrasztja s a csontdarabokat a sebből kiszívja.

A poloska húsa minden méreg ellen igen hasznos.

E mellett hány mesés adat van, a mely nem megfigyelésen, hanem szájról szájra járó hagyományon alapszik! Csak egy párt említek meg. A tevéről mondja, hogy minő tiszta erkölcsű s a maga vérségével való párosodástól mennyire iszonyodik. Erre jeles *szemmel látott* példát említ Aristoteles: »Egykor egy nőstény tevéhez csődör kivántatván, midőn mást nem kaphatnának, azt cselekszi a mestere, hogy nőstény tevét egészben pokróczokkal befedezvén, a maga csődöröcsikóját bocsátja össze véle. Amaz ugyan dolgát végzi az anyjával, de hogy osztán a pokrócz levétetett a tevéről, megesmeri a csődör, hogy az anyja lévén; minek okáért menten magában rettenetesen megbúsulván, a csődör a mesterére reá rohad s meg is ölte.«

Vagy itt van egy másik! 1564-ben Magyarországra sereggestül rettenetes sok kígyó jött. Elborították a mezőben levő búzasztagokat. A kárvallott gazdák asztagostul meg akarták égetni. De egy asztag tetejéről a legnagyobb kígyó felemelvén fejét, úgy szólt: »Meglássátok, hogy ezt ne cselekedjétek, mert mi nem jöttünk magunktól, hanem Istentől küldettünk a ti gabonátoknak megemésztésekre.«

Csak két kedves mesét akarok még elmondani az író szavaival.

»Nagy háládóság vagyon a gólyákban. Aelianus az állatokról írott 8. könyv 21. rész. emlékezik egy tarentumi szegény özvegy asszony felől, kinek háza tetejéről egy gólyafi még gyenge korában leesvén, vékony lábászára ketté tört. Az asszonyi állapot házába vivén, szorgalmasan gyógyította, sokára pedig meggyógyulván, a fészkebe helyre tette. Esztendő tavaszra a meggyógyult lábú gólya is megérkezvén, midőn az asszonyi állapot maga udvarán a napfényen ülve varrodogálna, az ő jól tött asszonyának feje felett csak igen alacsonon elröpülvén, a gólya lábainak körmei közül bocsát le annak ölébe egy kövecskét s annak utána a maga fészkebe ült, a mely kő az asszonyi állatnak házában egész éjjel mint a csillag úgy fénylett s arról vötte eszébe, hogy az sok pénzt érő drágakő legyen. A mely kihíresedvén, a szegény özvegynek markát sok pénz ütötte a kőért. Ő pedig a házán a gólyát megfogván, lába megforradozásáról esmerete meg, hogy a legyen, a kit ő annakelőtte esztendővel meggyógyított és békével elbocsátott.«

Egy másik: »A delfin a muzsikaszóban felette igen gyönyörködik, az embert, főképen pedig az ékes termetű gyermeket felette igen szeret. Melyre egy igen jeles példát említ Aelianus egy skólába járó gyermek felől, kit a delfin annyira szeretett, hogy valamikor a gyermek hirta, mindjárt feléje úszott a tengerből és úgy megengedte, hogy a gyermek a hátára üljön, mint egy lónak s vitte által a skólába és viszont azon delfin az órára reá vigyáztván, a mikor a gyermekek a skólából haza szoktak bocsátatni és akkor ismét kedvéért kiment a víz szélére, a gyermeket hátára vette és a vizen által békével haza vitte.«

Miskolczi különben nem egyszerű fordítója Franziusnak. Helylyel-közzel egyes részeket kihagy. Így pl. a macskák szaporodásáról beszélvén, azt mondja: »Itt némely természeti dolgokat a szemérmes olvasóknak kedvéért leírni nem akartam.« A felemás állatokról szólóban is arra hivatkozik: »Itt a szemérmes olvasóknak kedvéért sok elmúlható dolgokat kihagytam, melyeknek olvasásában sokan megbotránkozhattanak volna. Megláthatod az authorban.« A majom és oroszlán közt levő ellenkezéssnél megjegyzi: »Erről többet láthatsz a deákban, melyek ide nem illendők.« Az ikneumonról röviden szól. »Mivelhogy e hazában nincsen, nekünk is nem szükség sok szóval felőle értekezni.« A hattyúról szóló cikkely végén a tanulságokat *rövidség okáért* el kell hallgatnia. »Lásd meg az authorban.« A fülemiléről írott rész végén szintén azt mondja, hogy a fülemile tanulékonyágáról érdekes történetet mond el a szerző Conradus Gesnerus után. De ő nem közli, részint »rövidségnek okáért, részint pedig, mert talán sokak előtt *hihetetlennek tetszenék*«. A halakról szólván, a lira vagy tengeri kakas nevű *időjóslo* halról, így folytatja: »Itt elmúlattam egynehány halaknak leírásokat, haszontalannak itélvén mind leírásra, mind pedig olvasásra, a melyeket soha nem is látunk.« Evvel az okadatolással rövidíti meg a kigyók különböző alsóbb fajtáiról szóló cikkelyt. Elhagyja azokat, a melyeket nemcsak soha sem látunk, de még nevöket sem halljuk. A *habarniczdá*-t avval fejezi be: »Többek is effélék vannak felőle írva az authornál, de mint nem igen szükségeseket leírni elmúlattam!« A mézgyűjtőméről levonható tanulságra, hogy »jeles példájok lehet főképen a tisztességes deáki tudományban serényen épülni igyekező ifjakknak,« csak rá mutat. »Olvassanak többet a deák authorban.« Hogy a sáska-csapást időnként hogyan igyekeztek magokról elfordítani az emberek, erre vonatkozólag is az eredeti, a deák munkára utasítja az olvasót.

Van benne némi toldás is. Így egy helyütt azt mondja, hogy a szerző szerint van tiszta *fejér rigó* is. »De ilyet a mi hazánknak nem látunk.«

Vagy megváltoztatja a sorrendet. A gólyáról szóló cikkely után avval kezdi a X. részt: »Talán semmit nem vétünk benne, ha itt ez aránt az authornak rendit megfordítván, a *dolognak*

rendesebb voltáért itt tovább is már a vizek körül élő madarokról értekezünk. « S folytatja a gémmel, ökörbikával és gödény-nyel. A szerző ugyanis a gödényt később az ökörszem után tárgyalja. »De mivel ez nem az apró madárkák közé való«, ő fennebb traktálja.

Nincs a kezemben Franzius munkája. Így nem tudom, hogy a feles számmal előforduló kételkedések, helyreigazítások, czáfolatok mennyiben a Franzius, mennyiben a Miskolczi gondolatai.

Az ökörről szólóban mondja, hogy Baptista azt írja, hogy ő az ökreinek a maga ételmaradékát szokta oda adni, melytől annyira meghíztak, hogy alig birtak járni a kövérség miatt. Zárójelben utána veti: »De ezt hidgye, a ki akarja.« Más hely is »higyje, a ki akarja hinni«, hogy a macska pestises időben a szomszédházaknál a pestises levegőt beszíván, maga szállására viszi. A *satyrus* nevű majom (*ha hinni kell*) oly erdei állat, kinek négy lába, de emberi arczatja vagyon. Kétkedik abban, hogy a sas tolla *megemészti* más madarak tollát, s hogy a sast meg nem ütheti a mennykő. A saskeselyűről azt mondják, hogy ötvenezer lépésnyi távolságról megérzi a dögöt. »Melyet mindazáltal lehetséges dolog légyen-é, megítélését másokra bízom.« Azt is mondja egy orvosdoktor, hogy a saskeselyűnek seregenként való megjelenése a pestis bizonyos eljövetelét jelenti. »Mely való dolog-é? bizzuk az orvos ítéletire.« Kétségbe vonható, hogy a strucz a vasat is emészti. A pelikánról szóló czikkely végén azt mondja: »Többek is vannak a régi tudós atyáknál, Augustinusnál, Gregoriusnál, stb. a pelikánról írva, melyeknek olvasásában nagyobb gyönyörűség, mintsem hitel vagyon.« *Kissé* kételkedik abban is, hogy a páva éjjel azért sikoltoz annyit, mert »álmában úgy tetszik nékie, hogy szép fényes tollait tőle együl-egyig ellop-ták« s *tán* nem is időváltozást, esőt vagy szelet jelent. Azt mondják, hogy a gólyának nincsen nyelve. »De *hitelesebb*, hogy nincsen nyelve nélkül.« Beszélnek s Aelianus is ír róla egy történetet, hogy a bűdös banka ismer egy füvet, melylyel minden nyavalya ellen magát orvosolni szokta. Azt is, hogy mikor a banka megöregszik, szemévilága igen meggyengül. Fiai öreg anyjok tollait kitépik, valami füvek nedvével szeméit mosogatják s szárnyaikkal addig melengetik, míg szemévilága megjő, tollai újra kinőnek. »Ez pedig valóságos dolog légyen-é, nem-é? a tudósok ítéljék meg.« Kétkedik abban is, hogy ha a fecskefióknak a szemét kiszúrják, az anyja tökéletesen meg bírja gyógyítani. Kétkedik benne, hogy a fóka a mennydörgéstől, villámlástól, mennykőütéstől nem fél. »Mert vallyon micsoda teremtetett állat volna az, ki az Istennek haragos ítéletitől nem félné?«

Van a Ticinóban egy jószagú hal, a mely csak horogra húzott szúnyoggal fogatja meg magát. Azt mondja erre szerzőnk: »Ugyde az a mesterség, miképpen vonhatod a szúnyogot horogra? hanemha huszat-huszonötöt benne kenyérbélbe vagy megért sajtba

nyomsz s azt vonod a horogra. Alig állhat meg tehát ez egy kis hazugság nélkül.»

A kigyókról írja: »Csudálatos dolog *(ha úgy legyen, a mint felölök írják)*, hogyha farkok őnékiek elvágattatik is, de viszont kinő és hogy a megsebesítettet vagy ugyan elvágattatott akármely részeket is nyalogatásaikkal helyre állítják, csak fejek maradhasson békével.»

Kételkedik Herodotos meséjében a vipera szaporodásáról. Kételkedik abban is, hogy ha natria nevű kigyó valakinek a sarkát megharapja, csak úgy gyógyulhat meg, ha lábánál fogva felkötik, hogy a méreg szívére ne szálljon.

Előfordul a könyvben egész sereg helyreigazítás, javítás, czáfolás, tagadás. Igaz ugyan, hogy a kakas a hajnal közeledtét kukorékolásával jelzi, de nem igaz, hogy »a nappalnak és az éjjelnek bizonyos szakaszait különböztetné meg az ő szólásával.« A holló feledékenysége, fiai iránt való gondossága sem látszik valónak. Kétségbe vonják az újabb tudósok a kakuk háládatlanságára vonatkozó mende-mondákat. Nem jelent vendéget a szarka-csergés. Nincs a delfinnek dárdiforma ártalmas szárnya, hanem a szájában a vadkanéhoz hasonló agyara. Tiltakozik az ellen, hogy bármely állat is nem termékenyülés útján szaporodnék. Nem igaz, hogy a gob-hal egyik neme a víz tajtékából vagy a porondos földből terem. Vagy bizonyos csiganemek a híg sárból. Vagy a békák rothadt anyagból, sárból, szemétből. Vagy az angolna a seppedékes híg sárból teremne. A bogarak is nemzés útján jönnek létre. Így a darázs sem származik a ló testéből.

Költött dolog az, hogy négylábú kigyók is vannak.

Azt mondják, hogy a medve idétlen, formátlan hústömeget ellik, a melyet aztán szüntelen való nyalogatással formál eleven állattá. Ennek ellene mond Scaliger tapasztalata. Nálok elejtettek olyan medvét, melyet felbontván, benne teljesen kifejlett bocsort találtak.

Tagadja, hogy a ki nyúlhúst eszik, annak szép, egészséges, piros színe lesz. Azt »bolondul állítják« némelyek, hogy ugyanaz a nyúl koronként bak, koronként nőstény. »Nem igaz értelem, a mit a régi tudósok mondtak, hogy a menyét a füleiről terhesednék meg és a szájáról fiadzanék.« Hamisság az is, hogy az ibis a szájától tojósodnék meg. Tagadja, hogy a borz előre megérezné a szelet. Vagy, hogy a hód, mikor üldözik, elrágja a herezacskóját. Lehetetlen, hogy valakinek a hasában lenyelt békatojásból béka teremjen.

Azt állítják, hogy a salamandra a tüzet eloltja. Mindazáltal »a jó szemmel látomás a dolgot máskülönben bizonyítja.«

Mind költött beszédek azok, hogy ha a sas megvénhedik, tolla, szeme elrothad. De »egy néminémű kútfőben feredik meg és azáltal ifjodik meg.« Vagy hogy a megvénhedett sas a vénségtől mód nélkül »meghorgadt orrát,« mely az evésben akadályozza, valami kőhöz addig feni, míg leesik.

Az igazsággal ellenkezik az, hogy a saskeselyűk mind nőtények. Vagy a halak s hogy him nélkül ikrásodnak meg. Vagy a sáskák.

Költött hazugság, hogy a kígyók előbb fogukkal ejtenek sebet valakin s aztán farkukat hirtelen szájukhoz csavarítván, onnan bocsatának mérget a sebbe. »Holott hogy az ő fogai és nyelve alatt lappangjon a kígyónak mérgé, avagy csak a 140. zsolt. 4. versében eszünkbe vehetjük, a holott a gonosz rágalmazók hasonlítottak azokhoz a kígyókhöz, kiknek nyelvek alatt méreg vagyon.«

Helytelen Pliniusnak az a vélekedése, hogy némely kígyó az ember háta gerinczének velejéből terem.

Hogy a mezei prücsök a kakuk nyálából teremne, éppen úgy nem igaz, mint hogy a prücsök csak harmattal él.

Előfordul olyan eset is, hogy valamit függő kérdésnek nyilvánít. Tény pl. hogy ha a farkas előbb meglátja az embert, »az embernek torka menten béreked és szólása megnehezedik.« Ha pedig az ember látja meg előbb, a farkas »azonnal minden ő fenéségét levetkezi.« Ezt némelyek »a farkasból kiszármazó és az ember testébe beható forró meleg páráknak tulajdonítják, de még ez nem elég hozzája, *hanem ma is függőben vagyon.*«

Ám vannak helyek, a hol határozottan a mi Miskolczink igazítja helyre a szerzőt.

Nem tudja, miért, de mindenesetre helytelenül, a szerző a saskeselyűt a vizimadarak közé számlálja.

A gödény a halastavak körül szokott forogni és nem tenger tajtékával, *mint az author írja*, hanem halakkal és egyéb vízi állatokkal él.

Albertus látott olyan házi lúdat, a mely életének 60-ik esztendejét meghaladta. »De mi erdélyi experimentales physicusok alig hihetjük, hogy csak 12 esztendeig is élhessen.«

A szerző a belone vagy rafis nevű halról beszél. Miskolczi hozzá teszi: »Itt úgy gondolhatjuk, hogy az author czéloz a Tisza szép kecségeire és sügéereire, csakhogy ezek sokkal hosszabbak és temérdekebbek is annál, a mint az author írja.« Ismét: ezek, bizonyos dolog, hogy nem hasnyilás, hanem ikrájuk elbocsátása által szoktanak szaporodni.«

Saját tapasztalatára is hivatkozik. Van egy lud- vagy inkább récze formájú skócziai madár, melyről szavahihető tudósok is azt állítják, hogy egy bizonyos fa megrothadt leveleiből származik, vagy fán terem, mint a dió, a gesztenye a bugájában s mikor megéri, a bugája kihasad, a madárfióka belőle kiesik, a tengerbe hull s ott menten úszni kezd. A lejdei híres akadémia raritásai közt maga is látott ilyen madarat, a mint sok ott tanult atyánkfia is láthatta. De hogy fán termett volna, azt semmi sem bizonyítja, nem is hihető.

Vannak a munkában magyar vonatkozások is, a melyek Miskolczi eredeti betoldásai lesznek. A fáczánról mondja: »Alkalmasint találhatik Magyarországon is, kiváltképen a török földén,

a hódoltságon. Ez oly törökös madár, hogy a mint már sok értelmes öreg emberek szemmel látott példákból tapasztalták, valamely várnak, városnak határába bészármazik, nyilvánságos jele, az a föld nemsokára török kézbe esik. Így bővült vala meg a fáczán Várad körül egy néhány esztendőkkel a pogánytól való megvétele előtt, és míg a török bírta a várat, mindaddig ez a madár is bőven találtatott azon a földön. De viszont a keresztyénektől azon Váradnak visszanyerése előtt csak kevés esztendőkkel annyira eltávozott Várad vidékéről, hogy még az urak parancsolatjára csak ujságul is egyet kaphattanak, melyről a török nemzet nagy reménytelenségbe esett Váradban való megmaradása felől, a mint magam is sok értelmes fő törököktől értettem.«

A fecskéről szoltában mondja, hogy: soha fecskét házadba be ne szoktass! Ezen a tételen okoskodva, czéloz az idegenekre, a »mi hazánkba bészokott fecskék«-re.

A kiöntésekben, morotvákban élő halakról beszélve, mondja, hogy ott a halak a közel levő nagy folyóvizeknek, a Dunának, Tiszának, Bodroknak, Keresnek »kiáradása által rekedtenek.«

A selyemhernyónál megemlíti, hogy mikor Aurelianus császár felesége kérte az urát, hogy csináltasson neki egy veres bársonypalástot, azt felelte rá: Távol légyen, hogy selyemért aranyat adjak. Erre írónk így folytatja: »Vajha ma is sok alacson rendek ezt a mondást előtök viselnék. De nem gondolja meg ezt a boldogtalan magyar nemzet, kinek majd minden szép belső értékét, arany és ezüst ékességit, régi magyaros pártaöveit, gyöngyös fedelét, kősonyüit, pohárit, gyűröit s a többi, a görögök, zsidók a veszendő selyemövéért pókhálóforma patyolatért, asszonykáink begyire való bécsi csipkéért s egyéb dibdábért országunkból nagyobb részént kihordogatók, nemzetünknek közönséges kárára s nem kicsiny gyalázatjára.«

A majmokról szóló fejezetben a szerző ostorozza a németek idegen utánzását. Miskolczi utána veti: »Édes magyar nemzetem, avagy nem ez illik-e ma tereád is? kinek minden mostani köntösöd, erkölcsöd, szokásod más idegen nemzetektől vött. Kalpagod, kapczás nadrágod, csizmad, papucsod töröktől. Dolmányod, alamódi süveged, hosszú mentéd, tárczaid rész szerint lengyelektől, rész szerint oláh boéroktól. Nagy hajad, nyakravalód, kalapod, térdhajtásod, dohányozásod németektől. Étkeidnek nemei, rended felett való czifraságod, bosszús voltod rész szerint lengyelektől, rész szerint németektől vött majmoskodásod. Boritalod, undok szitkod, állhatatlanságod, pártütésre való hajlandóságod minden nemzetektől csipkedve lopott. Hanem csak egyedül nyelved s kardod volna magyar, az is pedig részént Istennek bosszúságára és felebarátidnak ártalmára valóvá lött. Mivelhogy azért te mindezekben megemlített szomszédidnak majmává lettél: no ne csudáld tehát boldogtalan magyar nemzet, hogyha ők is ma teveled, mint hozzájok tanult majommal ily mérgesen játszadoznak.«

De különösen eredetiek Miskolczinak délibábos szófejtései.

A nyúl nevét »vette az ő futtában való elnyúlástól.« A mókus nevét az ő mokogásáról vette; evetnek pedig azért hívják, mert a hevet igen szereti. A keselyűnek színe dísztelen és gyászforma, felette *kesely*; innen a neve. A daru nevezet onnan költ, hogy reptőkben dru-dru-dru hangot hallatnak. A magyarok a gólyát deák nevééről, ciconiáról, czakónak, szavajárásáról gólyának hívják, mert mindig úgy tesz: galya, galya; esztrágnak is hívják, azaz: késztrág, mert fiait a maga begyiből éteti. A gödény neve onnan van, hogy mikor a vízbe lebukik és felemelkedik, hangos szóval güdögni szokott: güd, güd. A szajkó az ő zajgásáról, avagy zajgó voltáról vette nevét. Csóka, mintha mondanád: csalóka, mert ennek a madárnak tulajdonsága a csalárdság és lopás. A seregélyek nagy seregenként járnak, innen van magyar nevök. A tengelicz neve éneklésétől ered; énekléséből mind ez a szó hangzik ki. Az ökörszem három okból ökörszem: 1. Kicsiny, akkora, sőt kisebb, mint az ökör egyik szeme. 2. Negédes; oly kevély és furcsa, mintha volna egy ököryi szeme. 3. Félénk; az ökör szeme »csak egy legyecskének körülötte való járását is el nem szenvedheti, hogy bé ne húnnya előtte; azonképen ez a madárka minden egyéb madaraktól fél, retteg és bujdosik előttök. A veréb pedig nevezet »avagy hogy a veréstől vötte, mivelhogy a verebet a kórság gyakorta veri, melyre nézve sokan irtóznak is ötet megenni; avagy hogy vötte a herétől, úgymint mely a herénél is herébb; azaz valamely haszontalan a here a méhek között, a veréb annál is herébb s haszontalanabb a madarak között.«

E munkának, a mint már Bod Péter is kiemelte, feltűnő szép, könnyed stílje, magyaros nyelve van. Fenttartott egy pár érdekes madárnevet. Így a Gébics neve *sordély*; figemadár a *ficedula*; a csiz *páris madár*.

Bizonyos magyar zamatot annak is ad, mikor a szerző arról beszél, hogy némely állat igen örül, ha emberi nevet adnak neki. »A majmok igen örülnek, kiváltképen ha *Marczinak*, Hermánnak vagy Konrádnak nevezik. A mi macskáink mely örömet hallják, ha őket Henriknek, Mauricziusnak, *Mihóknak* vagy *Cziczusnak* nevezzük. A háznál tartott nyúlak örömet értenek rajta, mikor Lámpertnek nevezik őket. Szintén azonképen ezek a tengeri nagy halak, a delfinek, csudálatos természeti indulattal kedvelik, ha mikor őket Simonnak nevezik.«

Különösen szeret apró versikéket fordítani közben-közben. Ilyenek im ezek:

Parcere subjectis scit nobilis ira leonis.

A leborúltaknak kedvezni tud az oroszlán.

Közmondásul idézi:

Ellene most állhatsz, míg füst gyúladásra nem indul.

(T. i. jó idején kell a gonosz gondolatoknak eleit venni.)

Omne solum forti patria est, ceu piscibus aequor.
Kész haza minden föld jámbornak, (mint) tenger a halnak.

Idézi:

Vérrel fundáltatott Istennek egyháza,
Vérrel építetett szent eklézsiája,
Vérrel festetett meg tündöklő zászlója,
Vérrel lesz is vége, azt minden meglátja.

Martialisból fordítja:

Inter quadrupedes gloria prima lepus.
Más vadak húsa között jobbnak dícsértetik a nyúl.

Vagy ezt:

Raro una errat ovis, raroque revertitur una.
Elbolyog a juh maga, de ritkán tér maga vissza.

Vagy:

Morbida facta pecus totum corrumpit ovile.
Egy ha rühes jűh lejénd, egész nyájt megrühesíti.

Vagy:

Quisquis amat dictis absentum rodere famam,
Hanc mensam vetitam noverit esse sibi.
Valaki más hírét nyelvvel szereted pocskólni,
Asztalom étkeihez nincs közi: menjen alább!

Cato mondása:

In morte alterius spem tu tibi ponere noli.
Senki halálába jó reménséged te ne vessed.

A páváról szól:

Angelus in pennis, pede latro, voce gehenna.
Tollaiban angyal, lába pajkos, torka gyehenna.

Közmondás:

Patientia saepius laesa fit furor.
Sokszor megbántott szelídség, végre dühösség.

A gólyáról egy régi poéta:

Glottorat immenso de turre ciconia rostro.
Kelepel a tornyon pirosorrú gólya tavasszal.

Melanchton poétájának rögtönzése a sült lúdról:

Vertitur asiando nigra rubigine ganza.
Sülve forog rozsdás nyárson számunkra kövér lúd.

Csodálkoztak, hogy a lúdat ganzának mondja. Erre így verselt tovább:

Miraris ganzam? Plinius author habet.
Ganza nevét ne csodáld, Plinius így nevezi.

Példabeszéd:

Optat ephippia bos, sed optat arare caballus.
Nyergeset ökör, paripák jármot ma viselni kívánnak.

Azt is mondják:

De male quaesitis non gaudet tertius haeres.
A gonoszúl gyűlt jó nem száll harmad örökösre.

Meg azt:

Irus et subito, qui modo Croesus erat.
A ki nem Krésus volt, még holnap a lehet Irus.

Vergílius írja:

Dum sola in sicca secum spatiatum arena.
Varju mikor fővenyen maga sétál, eső vizet várj.

Közmondás:

Nulli te facias nimis sodalem;
Gaudebis minus et minus dolebis.
Senkivel mód nélkül te ne barátkozzál,
Hogy véle ne nevéss, viszont ne bánkodjál.

A régi bölcssek verseiből idézi:

Felle columba caret, rostro non laedit et unguis
Possidet innocuos, puraque graua quaerit.
Gaudet aquis, quaeritque greges, celerique volatu
Tuta petit, foetus educat alterius.
Masculus ipse fovet foetus atque incubat avis,
Conjugii servant foedera sancta simul.
A jó galamb epe nélkül is szép, sem orra gonosz nincs,
Körmeivel sem sért, búzaszemet szedeget.
Tiszta vizekre siet, maga társaságának örülvén,
Csendes helybe lakik, féltve fiát neveli.
Nősténjével a hím megülés-nevelésbe megegyez,
Együtt mind holtig tisztaságot követők.

Ilyen közmondás ez is:

Quod caret alterna requie, durable non est.
Nyugta minek néha nincs, nem soká lesz maradandó.

Vagy ez:

Non Deus illi pater, cui non ecclesia mater.
Nincs anyja földön, kinek atyja mennyben nem Isten.

Martialis verse:

Inter aves turdus si quis me iudice certet.
Inter quadrupedes gloria prima lepus.
A húrosmadár legkedvesebb a madarak közt;
De a vadak húsa között jobbnak dicsértetik a nyúl.

Az egész munkát is egy kis eredeti verssel fejezi be:

Áldott légyen az Úr, kezdéshez hogy segedelmet;
Végihez is nyújtott, vegye jó kedvvel, Ámen.

Mindenesetre érdekes kísérlet s bizonyára sokan olvasták érdeklődéssel, gyönyörűséggel a külsőleg is igen csinosan kiállított könyvet s a fordító, átdolgozó megérdemli, hogy kétszáz esztendő múlva egy pár pillanatot szenteljünk emlékezetének.

VERSÉNYI GYÖRGY.

